

Gregory Clark: The Son Also Rises. Surnames and the History of Social Mobility.

Princeton University Press, Princeton–Oxford, 2014. 359 oldal.

Vajon milyen esélyei vannak a 20. század második felében Glasgow különböző negyedeiben született gyermekeknek arra, hogy felnőve kilépjenek saját társadalmi csoportjukból? – teszi fel a kérdést a szerző könyvének bevezető részében. Látszólag nem túl jók, annak ellenére, hogy állítólag az esélyegyenlőség korában élünk. „A fiú is felemelkedik”, olvashatjuk a társadalmi mobilitás hosszú távú törvényszerűségeit tárgyaló könyv címében.¹ A megfogalmazás alapján két, egymásnak látszólag ellentmondó értelmezés bontakozik ki a műben: bár a fiúgyermek és az apa társadalmi helyzete általában nagyon hasonló, hosszú távon a társadalmi egyenlőtlenségek mégis csökkennek. Idővel, ez akár több száz évet is jelenthet, az elit és a szegény rétegek tagjai egyaránt a társadalmi átlag felé közelítenek, azaz lassan kiegyenlítődnek az emelkedés és a süllyedés esélyei.

A társadalmi mobilitás történelmi vizsgálatai sok nehézséggel szembesülnek, amelyek néha megoldhatatlannak tűnnek. Ilyen a változó forrásadottságokból következő egyenlenség, amely nem teszi lehetővé az igazán hosszú távú mobilitásvizsgálatokat, de idetartozik a különböző összeírások idővel módosuló kategóriarendszeréből fakadó bizonytalanság is, amit a kutatók utólag igyekeznek az időbeli és

országok közötti összehasonlítást lehetővé tevő tisztázás és egységesítés révén enyhíteni. A rendszeres népszámlálások megindulása előtti időszakban a társadalomszerkezet átalakulásának nyomon követése nehezebb feladat, ám a változások, így a felemelkedés és süllyedés részletei általában ezekből sem derülnek ki. A múltra vonatkozó tömeges mobilitásvizsgálat a forrásadottságok, illetve a források nehezebb feldolgozhatósága miatt csak korlátozott érvényű megállapításokat tesz lehetővé. Emiatt az utóbbi évtizedekben egymásnak ellentmondó véleményeket olvashattunk például a 19. századi társadalmi mobilitás tendenciáival kapcsolatban, ezt a kutatók Európa-szerte néha fokozódni látták, máskor épp ellenkezőleg. A bizonytalanság, főleg ha nagyobb nemzetközi összehasonlító elemzés kereteiben gondolkodunk, nehezen kiküszöbölhető, épp az említett forrásadottságok és az összevetés korlátozott lehetőségei miatt. A mobilitást leggyakrabban az apák/gondviselők és a gyermekek (jellemzően fiúk) közötti különbségekből kiindulva állapítják meg, a vagyoni helyzet, a társadalmi státusz, a foglalkozás és az iskolai végzettség alapján. E mutatók jelentősége Sorokin 1927-es klasszikus munkája (*Social Mobility*) óta vitathatatlan, ahogy a szerző által bevezetett alapfogalmak és elméleti keret is állandó hivatkozási alapot jelentenek a terület kutatói számára. A történelmi változás társadalmi következményeiről szólva, kézenfekvőnek tűnik feltételezni a

¹ A fiúk felemelkedése, mint rövid és hosszú távon is igazolható törvényszerűség a nap törvényszerű felkeltéhez hasonlatos, erre is utal a cím, a son és a sun hasonló hangzason alapuló felcserélhetőségével.

sorsfordító események, forradalmak, háborúk jelentős szerepét a társadalomszerkezet átalakulásában. Ezek minden esetben a társadalmi mobilitás látványos példáival, általános megélénkülésével jártak. A rendkívüli események azonban csak a változások, így az egyéni és csoportos felemelkedés vagy süllyedés egyik lehetséges változatát idézik elő, ám a társadalomszerkezet látszólagos változatlansága mögött is mindig észrevehető a mozgás, a különböző rétegek személyi állományának szüntelen módosulása. Gregory Clark könyve a sorokini hagyományt követi a társadalomtudományi kategóriák történelmi érvényességének ellenőrzése kapcsán. A társadalmi mobilitás rövidebb és hosszabb távú alakulásának tanulmányozását ennek érdekében egy figyelemre méltó módszertani leleményre alapozta, amely aztán általánosabb érvényű elméleti megállapításokat tett lehetővé. A vizsgálat alapja, ami az igazán hosszú távú történelmi elemzés lehetőségét megteremtette, a vezetéknevek egy csoportja és viselőik sorsából kirajzolódó, nemzedékeken átívelő családi pályáivék rekonstrukciója volt. Vezetéknevek bizonyos csoportjai alapján, megfelelő források birtokában, amelyek főként a vagyoni helyzet és az iskolázottság alakulását tükrözik, a középkortól a 20. századig, Európától, Indián, Kínán keresztül az Egyesült Államokig számos különböző társadalom „mozgástörvényeit” vehetjük szemügyre. A családnevekből kiindulni kockázatosnak tűnhet, hiszen így minden esetben csak az adott társadalom egy szűkebb csoportjára vonatkozhatott az elemzés, amit azonban részben ellensúlyoz a neveket

korszakokon átívelő módon kísértő források kiválasztása. A cél minden esetben a vagyoni és/vagy a képzettség alapján meghatározható elitcsoportok névállományában történt változások követése volt. Ebből kiindulva fogalmazható meg az a meglepő, a felvilágosodás és az iparosodás hatását megkérdőjelező álláspont, mely szerint a középkori Anglia nem kínált kevesebb lehetőséget az előrelépésre, mint a 20. századi Egyesült Államok vagy Svédország.

A történelmi példák segítenek megvilágítani a módszert és igazolni annak alkalmazhatóságát. A *Canterbury mesék* ünnepezt szerzőjének családtörténetét a vezetéknev eredetéből kiindulva szerény, kézműves ősökig vezethetjük vissza (chausseur-cipész), akik a 14. század második felében tevékenykedő költő, udvaronc, diplomata Geoffrey Chaucer nagyapja és apja idején már jómódú borkereskedők voltak. A családi karrier íve a későbbiekben egészen az angol trón közeléig emelkedett, az ükunokát, John de la Pole-t III. Richárd trónörökös-ként nevezte meg 1485-ben (igaz, a király bukása után kivégezték). A nevek és a származás összekapcsolása az eredeti foglalkozás és/vagy státusz megjelölése alapján lehetőséget nyújt a kezdetek (legalábbis a családnevek kialakulásától, azaz öröklésétől számítva, ami Angliában a 14. század második felében már tény) rekonstruálására, majd a különböző forrástípusokban felbukkanó neveknek köszönhetően a mobilitás megállapítására. A vagyoni helyzetet a canterburyi egyházi bíróság 1384 és 1858 közötti vagyoneleltárai, a magasabb iskolai végzettséget az

oxfordi, majd a cambridge-i egyetem anyakönyvei alapján lehet rekonstruálni az 1170-es évektől. E két forrásnak köszönhetően a gazdasági és az értelmiségi elit változása hosszabb távon is nyomon követhető, a családnevek típusai (a foglalkozás, a származási hely, illetve a magasabb státuszra utaló normann eredet, lakóhelyből képzett, vagy nemesi előnév alapján) szerint. Az adatok azt igazolják, hogy Chaucer példája nem egyedi, az elitbe idővel alacsony sorból is be lehetett kerülni, ami az egyéni képességek, a teljesítmény és az érdem elismerésére enged következtetni, a középkor látszólag zárt társadalmában is. Ami még meglepőbb, hogy ez a viszonylag nyitott társadalom a nagy 18–19. századi átalakulás utáni fejleményekkel összevetve sem tűnik zártnak, sőt. Nagy-Britannia, Svédország és az Egyesült Államok elitcsoportjai ugyanolyan lassan cserélődnek ki a 19. és a 20. században, mint évszázadokkal korábban Angliában. Ez a társadalmi mobilitás történelmi korszakoktól és fordulópontoktól függetleníthető törvényszerűségeiről árulkodik. Egyrészt, mint az a két angol forrásból kiderül, a 12. és 14. századtól 1770-ig a vagyoni és az értelmiségi elit jelentős részben átalakult, 500 év alatt a kézművesek és az egykori előkelők egyaránt az átlaghoz közelítettek, ami az előbbieket esetében emelkedést, az utóbbiaknál hanyatlást jelentett. Ázsiától Amerikáig mindenhol hasonló a helyzet, hosszabb távon kiegyenlítődést tapasztalunk, ami nagy vonalakban megfelel Sorokin történelmi változásokról vallott nézeteinek. Vele ellentétben azonban Clark úgy látja,

hogy a középkor utáni jelentős történelmi fordulópontok, a reformációtól a francia forradalomon keresztül az ipari forradalomig és a jóléti államokig, nem hozott valódi változást az érvényesülés alapvető meghatározóit tekintve. E történelmi események, bármilyen jelentőségek voltak is, csak a külső körülmények alakulásával, mintegy véletlenszerűen járulnak hozzá a sokáig mélyen szunynyadó képességek, tehetség kibontakozásához. Ennek okát elsősorban az egyéni sors alakulásának bizonytalanságában találhatjuk meg, amely a gének és a kultúra sajátos, mind a mai napig nem teljesen feltárt összjátékának eredményét alakíthatja a talán épp felemelkedésként értelmezhető társadalmi valósággá. A társadalmi helyzet nemzedékek közötti állandósága, ami a mobilitással kapcsolatos alapvető rövid távú tapasztalat, és nem csak a laikusok számára, a családi háttérrel magyarázható. A kultúra és a gének sajátos mintázata teremti meg a képességekben testet öltő alapot az érvényesüléshez, amit úgy tűnik, rendkívül hatékonyan örökítenek át a családok. Hosszú távon azonban a korábban felemelkedni képtelen családok gyermekei is eljutnak a magasabb pozíciókig, de ez Clark szerint oktatás- és szociálpolitika révén nem gyorsítható fel igazán. A nagy történelmi igazság, legalábbis a családnevek „sorsából” és az esélyegyenlőség ideáját kergető mai társadalmakból kiindulva, a következőképpen fogalmazható meg: „A társadalmat átalakíthatod ugyan, de a társadalmi mobilitás lassú előrehaladását nem akadályozhatod meg.” (219).

Keszei András